

Народна библиотека
у Београду

Бр.

90/и

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА

ИЗВЕСТИЈА ГЕОГРАФИЧЕСКОГ ОБШЕСТВА В БЕЛГРАДЕ
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE BELGRADE
MAGAZINE OF THE GEOGRAPHICAL SOCIETY OF BELGRAD

СВЕСКА XXVII — ТОМЕ XXVII

НАУЧНА КЊИГА
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД, 1947

ОДЛАЖЕЊЕ НА ПРЕХРАНУ

Гладне године су у прошлости људскога рода биле честе и судбоносне. Било их је и код нас: стари летописи и записи говоре о њима често и језиво. Два су главна узрока који су изазивали глад у нашим земљама: с једне стране клима, а с друге разни неповољни догађаји.

Оскудица и глад су редовни пратиоци великих епидемија и ратова. У нашим земљама било је тога веома често: за време турске владавине често је наше земље посећивала куга која је стварала пустош у читавим крајевима. После куге обично је долазила глад, као последица поремећаја што су их изазвали помор становништва и бежање живих из насеља у брда. Исто тако, честа су била и друга страдања услед којих није могло да се врши редовно обрађивање земљишта или да се летина сабере на време: наше земље, особито оне на границама негдашње турске царевине, биле су вековима крвава разбојишта, а кроз оне земље које су биле даље од граница стално су се кретале и у њима логоровале многобројне војске, које су, с једне стране, уништавале усеве, а с друге стране, трошиле залихе хране што их је становништво спремало. Поред тих несрећа, код нас су биле врло честе и побуне, које су имале исто тако тешке последице: у побуњеним крајевима је уништавана имовина, одрасло становништво убијано и пресељавано и сл. У таквим приликама није могло бити редовног обрађивања земље и последица је бивала глад, која је трајала краће или дуже време. Да би се прехранили и подмирили и друге животне потребе, људи су се, у таквим приликама, лаћали средстава и начина који су иначе већ били напуштени и живели само у сећању. Нажалост, код нас је то сећање било живо, јер су нас поменуте невоље често посећивале, па су се људи често враћали старим искуствима и оживљавали их: људи су јели корење, траве, жир, церову и липову кору итд.

Док су епидемије и ратне операције изазивале глад само с времена на време, клима је дејствовала као стални неповољни чинилац. Није још довољно испитан утицај климских колебања на појаву нередице и глади у нашим областима, али је тај утицај несумњив. Док су

климска колебања изазивала глад у извесним временским размацама, и тада и у најжитороднијим крајевима, има код нас крајева чија је клима таква, нарочито у погледу расподеле атмосферских талога, да је жетва сваке године у питању, иако иначе падају велике количине талога. Такви су код нас карсни предели Црне Горе, Херцеговине, Западне Босне и Лике. Клима у тим областима условљава да људи живе поглавито од стоке и да са стоком морају да се крећу тражећи пасишта према годишњим добима. У годинама када не роди ни жито, тада не само да се иде са стоком него и чељад иде *на прехрану* или *на презиму* у житородне крајеве да би спречили или умањили неминовни помор од глади. А да би се могло ићи на прехрану у неку другу област, потребно је да је у тој области, у „доњој земљи“ како се то обично говорило, родило жито.

Становници наших динарских области обично су у таквој невољи остављали код кућа само онолико чељади за колико је било хране и колико је било најпотребније за чување имања, а сви остали би кренули негде на прехрану. Ти људи нису примали глад ни као судбину ни као казну Божију него као обичну природну појаву, која их је често посећивала и којој су они нашли лека. Та невоља, која их је често посећивала, са своје стране их је нагонила на већу активност и борбу са природом. И, веома значајно, у крајевима које је глад тако често посећивала и у којима су људи и у нормалним приликама били више гладни него сити, сразмерно мало се умирало од глади. У планинским крајевима, где жито слабо успева и где се често дешава да летина подбаци и буде испод очекиваног минимума, људи се и у нормалним приликама, а нарочито у годинама слабијег рода, испомажу на тај начин што узимају разно корење, кору од стабала, траве, разне шумске плодове и др. Таква средства добивају већи значај уколико је већа оскудица у житу и вариву. Суша може учинити да наступи права катастрофа, па нема ни тих сурогата ни хране за стоку, те се људи не могу испомагати ни месом и белим смоком. Тада се прибегава поменутом средству: људи којима би запретила авет глади одлазили би привремено из свог краја и продавали своју радну снагу тамо где је било потребе за њом и тако се прехрањивали. Многи су у томе рачунали и на помоћ својих пресељених сродника и саплеменика.

Одлажење наших планинаца на прехрану је веома значајна и врло занимљива појава. Таква одлажења била су, у прошлости, најлакша и најсигурнија предохрана од глади и од свих њених штетних последица, јер глад не само да је уништавала животе него је остављала врло тешке последице и на организмима оних који би је преживели.

Одлажења појединих породица и читавих група становништва из „пасивних крајева“ на презиму или на прехрану, изазвана појавом глади

услед климских незгода или ратних невоља, била су од вишеструких последица. Глад је, уопште, била не само код нас него и другде у Свету један од главних покретача за сеобу не само појединаца и појединих породица него и читавих група, племена, па и великих народа. Мисли се да су климска колебања била чак узрок и великим покретима народа у доба „сеобе народа.“

Могло би се навести веома много примера из наших земаља да су поједине породице или групе због оскудице или неродице кретале сасвим из својих места и тражиле нова места са бољим условима за живот. Јован Цвијић је утврдио да је становништво већег дела Балканског Полуострва столећима било у сталном кретању. Многобројни су узроци тим кретањима али се, по Цвијићу, сви могу сабрати у две групе: једну групу чине историски и психолошки, а другу економски.¹⁾ У обичним приликама и годинама стално одилази вишак становништва из привредно слабих земаља у земље које су привредно снажне. Такво исељавање особито је развијено код динарских планинаца: чим средства у границама једног племена постану недовољна за живот, становништво се исељава. Најпре поједине породице одлазе из села и пењу се на планине и висоравни, где дотадашње катуње претварају у села (а нови катуњи се стварају на већим висинама). Том кретању навише постављена је природна граница, јер се изнад одређене висине не може ићи. Кад се заустави то кретање навише, тада настаје исељавање. Тако је у обичним временима.

Наступе ли неродне године, услед климских колебања, појачавају се услови за исељавање. Нигде сушне године нису тако неродне као у карским областима динарске планинске системе и, ако наступи низ сушних година, онда се због глади мора да исељава огроман број становништва.

Иако су те миграције одређене економским условима, Цвијић истиче да и на њих често утичу морални или психолошки мотиви. Понос и осетљивост су у динарској области врло важан потстрек за исељавање: „док би многи људи других крајева трпели невољу и навикли се на беду, овај поносити и осетљиви динарски планинац то не подноси“. Ако не може друкчије помоћи својима, он ће побећи у свет. Цвијић наводи, затим, неколико примера из 18 и 19 века да су се веће групе становништва из динарских крајева због глади селиле у Босну, Срем, у Угарску и др.²⁾

Цвијић је очигледно преценио улогу моралних или психолошких мотива у изазивању метанастазичких кретања, као што је, с друге стране

¹⁾ Ј. Цвијић: Метанастазичка кретања. Српски етногр. зборник XXIV (Београд 1922) 23 и д.

²⁾ Нав. дело 35—37.

јасно да је он идеализовао динарског човека. Породична осећања, друштвени обзири, увређен понос, бежање од казне или од освете и сл. — све су то могли бити само поводи а не и узроци или потстреци за сеобе. Тежак живот у сталној тескоби и оскудици као и у личној и имовној несигурности терао је људе да одлазе у крајеве где ће наћи више родне земље, више хлеба и више мира и сигурности. Али, расанак са завичајем није лак и одлаже се, мада су људи у ствари спремни за полазак. Одлази се на изглед неочекивано, а у ствари пошто је одлазак давно условљен, већ смишљен и припремљен. А креће се кад наступи неки од поменутих моралних или психолошких момената, који у ствари служе само као повод кретању.

Сличне прилике као у Црној Гори и Херцеговини владају и код северних Арбанаса, који и иначе имају много заједничких особина са динарским Србима и Хрватима. „У северној Арбанији, северно од реке Маће, у планинској области Миридита и Малисора, која и у најбољим годинама не може својим жетвама исхранити становништво, често се у рано пролеће срастају изгладнели људи и жене који силазе у Метохију, у Забојану и Задрим. Зато су из ових области стално полазиле метанастазичке струје у поменуте крајеве и косовску котлину, а неродне године су их само ојачале.“¹

И кад је најтежа невоља, људи се ипак тешка срца решавају да напусте сасвим стара огњишта и своја уређена имања. Стога су многи, нарочито из карских сточарских предела, у таквим приликама одлазили само привремено, док траје невоља. Чинили су то утолико лакше што су и иначе као сточари били веома покретљиви и редовно један део године, обично зимску половину, проводили са стоком далеко од својих села и домова. Као покретни сточари, који су се са стоком удаљавали и по неколико стотина километара и на путу споро кретали, имали су могућности не само да упознају путеве него и прилике и људе у разним крајевима и да склопе пријатељства тамо где већ нису имали сродника. Знали су добро где у житородним крајевима могу очекивати да ће наћи хране и за себе а у замену за своју радну снагу или разменом за што друго. Тако су се створили односи сталне размене и међусобног помагања и повремена кретања ради прехране.

Природна последица периодског одлажења на прехрану или презиму била је да су често поједине породице доносиле одлуку да прекину са таквим начином живота и да се населе у крају који их је спасавао од глади. У старом завичају није било места за све који се роде а у „доњој земљи“ било је, све до пре неколико деценија, доста слободне земље. Несумњиво је да су се многи из Херцеговине и Црне Горе преселили на тај начин, да је таквих пресељеника много више него што су испитивачи

¹) Нав. дело 37.

„насеља и порекла становништва“ могли да забележе. Наиме, наши људи у западним крајевима нерадо говоре о свом сиромаштву и они чији су преци дошли у садашње место живљења због глади или сиромаштва избегавају да говоре о томе. Напротив, они чији су преци бежали од крвне освете или због хајдучије и сл. радо и с поносом истичу такве моменте из својих породичних предања. То је разлог што у сабраној грађи о пореклу становништва има тако мало података о одлажењу на прехрану и о глади као чиниоцу у изазивању метанастазичких кретања.

На тај начин, и таква периодска одлажења на прехрану или презиму доводила су до сталног пресељавања онако исто као што су и одлажења или путовања кириција, сточара, печалбара разних заната и сезонских пољопривредних радника у исте пределе или места били увод за стална пресељавања појединаца у места сезонског рада, па и за пресељавања читавих породица и породичних група. Како је велики значај тих привредних путовања у миграцијама особито лепо показују Осаћани, који су из малог предела Осата у Босни ишли особито на рад по Шумадији и данас има свуда по Шумадији родова пореклом из Осата.

Појава одлажења на прехрану или на презиму веома је стара: по писаним изворима може се код нас пратити више од четири стотине година. Стари летописи често помињу гладне године. Тако на пр. у једном летопису савремени писац износи како је 1690 год. владала у Босни тако страшна глад да су људи јели месо пасје, коњско, па и људско. Писац једног летописа забележио је, можда и нехотично, како је приликом једне глади свет ишао на прехрану: у „сарандапорском летопису“ помиње се како је год. 6979 (1471 по Хр.) владала глад и суша „ако многа мјеста прѣйти въ прѣхранѣ. Нажалост, не вели се ништа ближе о томе која су то била места где је владала глад ни куда су људи ишли на прехрану.

Веома занимљиве податке о давнашњем кретању на прехрану има летопис манастира Грабовца (у Будимској епархији). Летопис је започет 1593. На почетку летописа се прича како су Турци освојили Угарску и како су се онда, идући за својим спахијама Турцима, по Маџарској населили и многи Срби из Србије, Босне, Славоније и Далмације. Многи из Далмације су се населили у Копанском Пољу и покрај Капуша као и у самом Капушвару. Неки од тих враћали су се у Далмацију да виде своју отаџбину, и они су калуђерима у манастиру Драговићу причали о плодности и богатству маџарске земље. Како је баш у то време у Далмацији око манастира Драговића владала глад, невоља је натерала његове калуђере да пођу у ту земљу да се прехране. Кад су дошли у Маџарску,

1) Љ. Стојановић: Стари српски родослови и летописи (Београд — Ср. Карловци 1927) 248.

прехранили су се код својих земљака целе године, идући од једног до другог од месеца марта (ваљда 1584) до маја 1585. Побожни људи који су их хранили молили су их са сузама да их не остављају, јер су оскудевали у свештеницима. Тако се они склонилише и извадише ферман да оснују манастир на месту где је и раније био неки манастир. Цркву су саградили 1587.¹⁾ Као што су ти православни калуђери из Далмације одлазили на прехрану (па неки и остали у Угарској и основали нов манастир Грабовац), тако исто су ишли на прехрану и католички калуђери фрањевци из једног фрањевачког манастира. Сем због ратних невоља у 17 веку, фрањевци из манастира Висовца у Далмацији „су и кашње за гладних година веће крат били присиљени да га оставе, али док би негода миенила, опет би се на њ повратили“. Тако на пр. 1670 били су се преселили у Дрниш.²⁾ Врло је вероватно да фрањевци нису одлазили сами него са народом из околине свог манастира, јер су они као по правилу предводили у таквим приликама становништво које је било поверено њиховом духовном старању.

Неколико података о одлажењу на прехрану оставили су нам и разни савременици у својим записима. На неком рукопису у старој српској цркви у Сарајеву има запис из 1710: „нека се знаде кад не роди жито, и би гладна година, и оде сва Ерцеговина у Доњу Земљу на храну у јесен.“³⁾ Није потрајало дуго, па је та невоља опет снашла Херцеговину: 1720 била је гладна година у Дробњацима, као што пише у једном запису, и тада одоше „сви Дробњаци листом у Ужичку наију“.⁴⁾ Сасвим је могућно да је и у годинама између та два записа било одлажење на прехрану, особито у мањим размерама.

Димитрије Ристивојевић, родом из Сарајева, који је доцније живео у Сењу, бележио је важније догађаје из свог живота. Под год. 1783 забележио је како га је 24 априла повео господар Мића Корјенић собом као „у бежан“ и ишли су у целеп (ради куповања стоке) у Спечу, одатле на Купрес, и опет у Посавину „на рану“. Мића умре, а он крене одатле на лето на Купрес и дође кући.⁵⁾ Белешка није сасвим јасна. Можда се односи на зимовање стоке, али је врло вероватно да се истовремено тиче и одлажења људи на прехрану, јер је 1782—1784 у Босни владала „велика куга“, а кугу је обично пратила глад. У Лици је тада заиста била глад.

Гладне године су биле честе у Лици. За време док је Лика била део тзв. Војне Границе, команда граничарског пука би помагала своје

¹⁾ В. Красић: Манастир Грабовац. Летопис Матице српске СХХVII (1881) 60—61.

²⁾ St. Zlatović: Franovci države presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji (Zagreb 1888) 35.

³⁾ Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, бр. 7399.

⁴⁾ Нав. дело, бр. 7510.

⁵⁾ Нав. дело, бр. 9124.

граничаре животним намирницама и сточном храном, кад би настале сушне и неродне године. Тако је урађено више пута у времену између 1747 и 1847. Година 1784. била је особито рђава и помоћ од власти није била довољна, па су те године граничари морали са стоком да крену изван граница свога пука, јер им је нестало и хлеба и сточне пиће.¹⁾

У библиотеци породице Милојевића у Могорићу постоје записи из године 1782—1830. У њима се говори поглавито о добро родним и гладним годинама у Лици. Гладне године су биле 1782, 1784, 1803, 1822 и 1823 и 1828 и 1829. Белешка о глади 1822—1823 веома је кратка и само вели како је тих година била глад „и оде народи у орсаг“ (тј. на угарску територију).²⁾ И год. 1828 и 1829 била је глад „и народ се расу и отсели“.³⁾ То нису била права отсељавања, него привремена, јер је и после тих година етничко стање у Лици остало исто, а уопште нема помена да је било досељавања Личана у то време у ниже крајеве на истоку.

Говорећи о кретању нашега народа у Бачкој, Д. Ј. Поповић је изнео неколико примера досељавања у Бачку из крајева јужно од Дунава и Драве. Међу осталима наводи и пример да је 1715 у Госпођинцима (срез Жабал) становало осамнаест желера без иметка, који су због глади дошли од Карловца.⁴⁾ Били су то несумњиво људи из карских предела у близини Карловца. Није јасно да ли су се они били сасвим преселили или су били само дошли на прехрану. Ово друго је вероватније, јер су били без иметка.

Власти ослобођене Србије из доба прве владавине кнеза Милоша имале су прилично посла са људима који су долазили из динарских крајева на прехрану. У објављеној архивској грађи из тог времена помиње се трипут такво досељавање. Први очувани помен је из 1828 године: 1. октобра те године известио је Василије Поповић из Карановца (Краљева) кнеза Милоша како је у нахију (Пожешку) добегло 10 до 15 фамилија Дробњака који „можно да само за изранити се зимус остају“.⁵⁾ Суд округа Ужичког и Старовлашког упутио је 5. октобра 1835 опширан извештај Суду Народњем Србском, како се у тим двама нахијама свакодневно умножава народ са турске територије, а нарочито Никшићани и Пивљанци. „Једни пак од њих досељавају се овуда са половином фамилија, оставивши другу половину на седиштам својим од куд су поиздолазили. А други од њих прелази сваки по на особ, и то с целим ору-

1) VI. Vučić: *Rodne i nerodne godine u bivšoj Otočkoj pukovniji*. Lički kalendar 1936, 14—17. — Писац је изнео шта се о томе говори на стр. 118—120 и 297—299 књиге *Vach: Otočaner Regiments—Geschichte*, штампане у Карловцу после 1853. Та књига није ми била приступачна.

2) Нав. дело, бр. 9184.

3) Нав. дело, бр. 9185.

4) Д. Ј. Поповић: *Војводина I* (Београд 1925) 104.

5) Тих. Р. Ђорђевић: *Архивска грађа за насеља у Србији*. Српски етногр. зборник XXXVII (Београд—Земун 1926) 482.

жијем, па с тим њиховим намерењем, да по окружију ових двију нахија опет кућама својим повраћају.“ Пошто ни један од тих прибеглица нема уредних путних исправа и пошто многи од њих изгледају више сумњиви него ли способни за службу, Суд изражава бојазан да ће ти дошљаци по њиховим окрузима причинити многе штете крађом, а уверен је да народ тих округа неће имати много користи од службе тих људи. Стога тражи од Суда Народњег упуство шта ће радити са тим дошљацима.¹⁾ Окружно начелство шабачко известило је 9 октобра 1839 Попечителство Внутрених Дела како је из карантина рачанског стигло „138 душа фамилија херцеговачких“, које су дошле с намером да се ту исхране преко зиме, па су, по њиховој жељи, упућене у Подрињски округ.²⁾

Према тим историским изворима, одлажење на прехрану или презиму вршено је из Лике, Далмације и Херцеговине, а ишло се у данашњу Западну Србију и Војводину. Испитивачи насеља и народног живота имали су прилике да новом грађом употпуне вести о одлажењу на прехрану. Према резултатима њихова рада, сем из поменутих земаља, ишли су на презиму и људи из Црне Горе, а као области које су примале такве привремене дошљаке помињу се, сем Војводине и Србије, још и Метоксија, Босна, доња Херцеговина и Црногорско Приморје. Иако је у том кретању учествовало становништво простране територије, услови и начини кретања су свуда били исти.

Добар део кучке сиротиње, по читаве породице, иде с јесени у околину Бара и Улциња „на зимницу“. Тако су Кучи чинили и за турског времена: ишли су „на зимницу“ у Пећ, где су радом зарађивали храну. И тада су кучки муслимани и Арбанаси много ређе од кучких Срба ишли на зимовиште у Пећ, а у садашње време (писано 1911) од њих само где-ко иде куда на зимницу.³⁾ И војвода *Марко Миљанов* помиње како су многи сиромашни Кучи одлазили у Пећску нахију да се прехране преко зиме, па би се враћали кућама у пролеће, кад озелене гора и долине.⁴⁾ Описујући старине по кучким селима *Ј. Ердељановић* помиње селиште Радикухишта на северној страни села Биоча. Становништво тог старог села се разишло. Кад су једном неки Кучи, отприлике пре 150—200 година (писано 1907), приморани гладном годином, отишли у околину Пећи да тамо презиме, нашли су тамо старе становнике Радикухишта, који су се одатле били иселили због „сухограда“.⁵⁾ Одлажење Куча у друге крајеве, у време глади, да се прехране, помиње и *Андрија Јовићевић*.⁶⁾

1) Нав. дело 44^о—45^о.

2) Нав. дело 315.

3) С т. Дучић: Живот и обичаји племена Куча. Српски етногр. зборник XVIII (Београд, 1931) 68.

4) М. Миљанов: Целокупна дела (Београд) 71—72.

5) Ј. Ердељановић: Кучи. Српски етногр. зборник VIII (Београд, 1907) 52—53.

6) А. Јовићевић: Плавско—гусињска област. Српски етногр. зборник XXI (Београд 1921) 490.

По предању, Полимљани су се за време гладних година исељавали у Пећ да се прехране, па су се наступајућег лета опет враћали да обрађују земљу и изгоне споку на планине. Готово сва полимска братства учествовала су у таквом кретању у Пећ. На редовни повратак из Пећи у своје племе није Полимљане мамило какво богатство, него их је везивала особита љубав према свом огњишту и завичају, као и осећање јединства с великим васојевићским племеном. Ту је дошла до изражаја и особина Васојевића да се не радо исељавају из своје матице или, ако се иселе, да се не одмичу далеко од свог племена.¹⁾

Јевто Дедијер је утврдио у Херцеговини осам врста привредних путовања која приписује утицајима карста. На прво место је ставио путовања на презиму. Од давнина је био обичај у средњој и северној Херцеговини да поједине сиромашније породице иду „на презиму“ у плодније области Босне, махом у Посавину. Из Херцеговине би кренули рано у јесен, пре него што се заврши жетва, па би у Посавини помагали у јесен у радњама и тиме би заслужили толико жита да су се могли прехранити до пролећа. Тада би се опет вратили у Херцеговину. А ако би отпутовала цела породица на презиму, често се догађало да остане заувек у Босни.²⁾ Посебно, у Билећким Рудинама влада обичај да гладних година многе задружне куће предвоје чељад, и половина чељади остане у Рудинама а друга половина оде у Босну „на презиму“ или „на рану“. Већина данашњих породица (писано 1903), које иду на презиму у Босну, имају стална зимовишта код својих саплеменика у Босни. Тих својих саплеменика имају на многим местима од Рудина до мимо Зворник. Сви они радо дочекују своје рођаке из Рудина. Тих сродника Рудињани налазе највише у Дрини код Фоче, на Гласинцу и у Зворничком срезу.³⁾ Род Дрињаци у селу Мирушама старином су Калуђеровићи са Чева у Црној Гори. Били су најпре у Сливљу код Требиња, а после у Гацку. Једне године била је глад па њихов предак (који се звао Бљелогрић) оде са својом младом на презиму у Дрину. Од тога времена прозван је Дрињаком, што је ишао на прехрану у Дрину. Доцније су се преселили из Гацка у Мируше, и то раније од Вукајловића, који су дошли пре 200 година.⁴⁾ У селу Меданићима у Гатачком Пољу живе Милићевићи. Они су као сирочад били пошли из Рудина на прехрану у Босну, па су се зауставили код Грчића у Меданићима.⁵⁾ И у Клепцима у Габели има Милићевића, који су такође старином из Билеће. Дед им је био дошао из Влаховића у Почитељ на презиму, а одатле је прешао

¹⁾ Нав. дело 554—555.

²⁾ Ј. Дедијер: Херцеговина. Српски етногр. зборник XII (Београд 1909) 65.

³⁾ Ј. Дедијер: Билећке Рудине. Српски етногр. зборник V (Београд 1903) 790—791.

⁴⁾ Нав. дело 837.

⁵⁾ Ј. Дедијер: Херцеговина.. 195.

у Клепча.¹⁾ У селу Доњем Поплату код Стоца живе Буђени, који су старином из Шуме. Њихов предак је дошао давно на презиму у Столац, па се укметио на Доњем Поплату.²⁾

Говорећи о томе како се у појединим родовима могу добро да памте прошлост и расељени саплеменици, *Ј. Дедијер* састава један податак о скорашњем одлажењу на прехрану. Године 1892 издала је летина у Билећким Рудинама. Једна породица Лера из Чепелице крене пут Посавине „на презиму“. Знали су да је један од њихова рода некад иселио у Босну и пошли су да га траже. И заиста, под планином Мајевицом су нашли село својих братственика.³⁾

Најисцрпнији опис одлажења на презиму дао је *Љубо Мићевић*. Његов опис је значајан не само по својој исцрпности него по томе што износи како су Поповци одлазили на презиму и у вароши. Кад би, у старо доба, издало поље, многе породице из Попова ишле би „на презиму“ у Столац и у Мостар, а мање у околна места Далмације. Карактеристично је да Поповци нису кретали на презиму у Требиње и Љубиње, као ближа места, иако су тамо имали својих ага и бегова. Изгледа да тамо за њих није било рада ни услова за живог. Чим би, у јесен, сабрали летину и поделили са својим агама и беговима, Поповци би покупили потребније ствари и кренули на презиму. На презиму се кретало појединачно и у мањим групама: по две три породице заједно. Кад би стигли у град, домаћини би се јавили својим агама или беговима, ако су их имали, а ако нису, онда би се јавили ком имућном човеку, који би им нашао и уступио кућу негде на крају вароши, где би се склонили и сместили. Бивало је случајева да су им и црквене, па и градске општине давале бесплатно станове. Породица која је имала више стоке обично је остављала неког у Попову да чува кућу и стоку. А породица с мало стоке обично би стоку предавала суседима на чување до повратка. Они који су били на презими звали су се „презимари“. Мушки презимари радили би обично у виноградима и вртovima или аргатовали, а женске би носиле дрва и воду, прале хаљине, меле и чистиле. Такав рад на презими звали су „измет“. За такав рад су презимари од господара добивали животне намирнице, обично само жито и стан. Ретко који, и то вреднији, добио би на поласку још и „бакшиш“ у новцу или комаду одећа. Чим би у пролеће приспели пољски радови, презимари би се опет враћали својим кућама да обраде земљу. Било је много и таквих презимара, који су заувек остали у граду, а нарочито занатлије. На тај начин остало је много Поповаца у Мостару и Стоцу. Како је Столац већ пре неколико деценија почео привредно да

¹⁾ Нав. дело 273.

²⁾ Нав. дело 341.

³⁾ *Ј. Дедијер*: Врсте непокретне својине у Херцеговини. Гласник Зем. музеја 1908, 397.

опада, престао је да буде привлачним местом за презимаре, док је Мостар све више напредовао и привлачио их. О томе има и народна изрека: „Ако ћеш у Мостар, хајде брзо, не остај! Ако ћеш у Столац, носи куку и колац да копаш козалац!“ Кретање Поповаца на презиму претстало је пре више од педесет година (писано око 1934).¹⁾

Ристо Јеремић се сећа да су православни сељаци из брдских села у околини Фоче одлазили „на прехрану“ у босанску Посавину. У њиховим селима једва се могу да прехране, ако им година буде родна; а ако им година не роди, морало се ићи. Многи су тамо и остали. Неки су се враћали због маларије. Таквог одлажења било је и у годинама после окупације Босне и Херцеговине (1878). Обично се ишло у околину Бијељине. Године 1938 путовао сам по Бос. Посавини, и слушао о таквим кретањима. Пало ми је у очи у крају између Брчког и Бос. Шамца да има много родова пореклом из Херцеговине и Црне Горе. Преци некима од њих населили су се као сточари. Они су онда били мамац за своје сроднике из матичне области, који су им у гладним годинама долазили „на прехрану“; а тако су многи и остајали.²⁾

Преци многих православних родова у зворничкој Спречи избегли су из своје матичне области због убиства или крвне освете („крви“), али још више због оскудице. Све до осамдесетих година прошлог века долазили су у Спречу, као и у друге суседне крајеве, Херцеговци „на прехрану“. Кад осете несташицу, Херцеговци оставе на дому онолико чељади за колико има хране, а остале поведу преко Гласинца у Бирач. Одатле су једни силазили низ Јадар ка Дрини, а други преко Борогва у Спречу. Сишли би у Босну пред брање кукуруза. У путу би распитивали и тражили своје раније пресељене рођаке и онда се упућивали њима. Собом су гонили доста коња и где би се сместили они би својим коњима помогли домаћину да превлачи жиго до куће и тако би зарађивали зимину. Становали би у каквој кошари или чему сличном. Дрвета је било доста и за огрев се нису бринули. Нешто хране дали би им и домаћини рођаци. Неки се још погоде да преко зиме крче шуму. Доносили су из Херцеговине сукна, па га мењали за жито и др. Од Благовести би се почели враћати кућама у Херцеговину. Кома би се допало место, он би се стално настанио и превео чељад из Херцеговине. На тај начин су се многи населили.

¹⁾ Љ. Мићевић: Живот и обичаји Поповаца, рукопис (у Српској академији наука).

²⁾ Тако на пр. у селу Слатина код Бос. Шамца живе родови Васиљевића и Ђурићи, а у Милошевцу Пандуровићи који су огранак Васиљевића. Њихови преци су били дошли од Гацка, за време неке гладне године, да се прехране у околини Брчког. Док су они били у Посавини, имања су им заузели муслимани. Кад су затекли такво стање, по повратку у Херцеговину, они се онда врате и стално настане у Посавини.

Кретања на прехрану у босанску Посавину остала су у живој успомени у околини Рогатице и на Гласинцу, у Босни, који је у том погледу имао сасвим пасивну улогу. Преко Гласинца воде од старине неколики веома важни путеви. Један од њих је пут који се на Гласинцу зове Херцеговачки. Тим путем пролазили су многи Гачани, Фочани, Невесињци и други Херцеговци као кириције. Тим истим путем кретали су се и многобројни сточари са својим стадима и то не само из Херцеговине него и из горњег Полимља. Често пута се тим путем ишло у Босну и „на прехрану“ или „на храну“: Гласинац је виђао групе од по стотину чељади, како православних тако и муслимана, које су се кретале у босанску Посавину. Они су, у оскудици људске хране, остављали код кућа стоку и најпотребнији број чељади за рад око стоке, а остали су кретали у Посавину и тамо се прехрањивали радећи пољске послове тамошњем становништву.

Испитао сам порекло свих родова, који данас живе на Гласинцу, али сам само од претставника једног рода чуо да су им преци дошли у Босну на тај начин што су били дошли „на храну“ па остали. То су Реновице у селу Газиводама. Они су старином Делићи из села Борковића у Пиви. Уз неку давнашњу гладну годину, Милован, дед стогодишњег Милована Реновице (писано 1934 год.), кренуо је у Босну на храну и остао у Босни. Било је то пре куге (тј. пре 1783). Населио се у селу Реновици, код Праче, одакле су му се потомци доцније раселили на разне стране. Иначе, кроз крај око Рогатице и преко Гласинца, све до деведесетих година 19 века, пролазили су људи из Херцеговине „у буљуцима“ на прехрану у Босну: Они који су имали имућнијих рођака већ ту у околини Рогатице заостали би да презиме код њих. Од девојака које би тако пошле у јесен у Посавини многе би се тамо удале и остале.

Стјепо и Владимир Трифковић утврдили су да је у Сарајевском пољу највише досељеника из Херцеговине. Њих има 188 родова или 34.36% од укупног броја родова у том крају (а доста Херцеговаца биће и међу 45 родова непозната порекла). Међу тим досељеницима из Херцеговине опет највише их је из Билећког и Гатачког среза и Колашина. Многи од њих, особито они из Гатачког среза, населили су се тако што би у Сарајевско Поље дошли да се прехране преко зиме, па би ту и остали.¹⁾ Међутим, ипак су веома ретки родови који признају и наводе да су се на тај начин населили. Миљевићи у Доцу казали су да су старином из Невесиња, одакле је пре деведесет година (писано 1911) доселио Илија Миљевић на храну. Тако исто су пре деведесет година дошли од Билећа на храну Нинковићи, којих има у

¹⁾ Стјепо и Владимир Трифковић: Сарајевско Поље. Српски етногр. зборник XI (Београд 1908) 75.

Главогодици, Бачићима и Сарајеву.¹⁾ Босиљчићи у Вруцима су старином Копривице из Бањана, одакле им се доселио дед, пре 80 година, најпре у Главогодину на храну, па се ту оженио неком удовицом.²⁾ Јокићи у Блажују су старином из Грахова, одакле је дошао Обрен најпре на храну, а после је био ханџија на Раскршћу.³⁾ Мићићи у Рељеву су старином Бошковићи из Пиве. У Босну се био доселио Мића, дед Јована Мићића (који је умро 1836 у старости од 115 (?) година), у Пресјаницу на храну, а одакле у Рељево на чифлук.⁴⁾

Кад сам проучавао насеља и порекло становништва у Височкој Нахији, такође у Средњој Босни, често сам слушао општа казивања о некадањој великој несталности и покретљивости српског православног становништва на простору од Источне Херцеговине до у Средњу Босну. Много се причало како су некада људи из Херцеговине долазили у Босну „на храну“ и такав је боравак многе определио да се сасвим преселе. Нисам, међутим, забележио ни један пример рода који би ми тај узрок навео као узрок свом пресељењу, али као општа успомена на то негдашње идење на храну у Босну остао је израз: „превуци браћу, па у Босну на храну“ као објашњење узрока многим сеобама из Херцеговине у Босну и великом броју родова херцеговачког порекла у Босни.

Честе гладне године, које су се јављале периодично, покретале су и у Далмацији људе на сеобу, и то је главни узрок сеобама оних родова у босанском Поуњу који су дошли из Далмације. У Босанску Крајину долазили су за гладних година људи из Далмације „на прехрану.“ Исељавали су се у време браћа кукуруза на прехрану, па се не би ни враћали. Они би се сместили у ком селу и помагали сабирати летину. Ту би чекали прилику да се населе: на неком кућишту које би се испразнило или на крчевини у шуми.⁵⁾ Било је кретања на прехрану из Далмације и у Славонију. Нажалост, мало се зна о тим кретањима. Познати југословенски вајар Иван Мештровић родио се 1883 у Врпољу, у Славонији, где су му родитељи случајно били на раду и прехрани. Породица је, иначе, из Отавице крај Дрниша.

Многобројни примери показују да је у динарским областима било све до наших дана веома у обичају периодско одлажење на прехрану или на презиму у житородније крајеве. Такво одлажење је веома старо: најстарије вести о њему код нас су из 15 века. На прехрану су одлазили, колико се до сада зна, становници динарских карских области.

1) Нав. дело 158.

2) Нав. дело 160.

3) Нав. дело 169.

4) Нав. дело 227.

5) М. Карановић: Поуње у Босанској Крајини. Српски етногр. зборник XXXV (Београд 1925) 362, 364.

који се и иначе баве поглавито сточарством и врше сточарска кретања. Стога њима, навикнутим на сезонска кретања, није то било ни тешко ни необично. Уопште, у таквим кретањима на прехрану треба гледати веома старе сезонске миграције: и првобитни људи су вероватно ишли за животињама тражећи храну. Док се почеци таквих кретања губе у давној прошлости те се не могу сагледати, друкчије је с етничким значајем њиховим.

Кретање на прехрану из динарских карских области у ниске житородне крајеве било је сасвим обична и честа појава, која је ретко изазивала чуђење писмених људи, и стога је та појава ретко записивана. Додуше, нису то никад ни биле велике сеобе: обично су се кретале поједине породице или групе од по неколико сродничких породица. Ишли су планинским сточарским путевима и тражили своје отсељене сроднике или познанике, тако да се таква кретања нису много ни запажала. Обично би се враћали својим кућама, пошто би невоља прошла, али су појединци остајали или би се доцније појединци или поједине породице преселили тамо где су одлазили на прехрану. Тако су ова сезонска кретања често била увод и повод сталним пресељавањима, а периодска понављања глади осигуравала су континуитет у пресељавању, тј. стварала миграционе струје. Значај овог чиниоца, тј. глади и одлажење на прехрану, у миграцијама динарског становништва је, према томе, веома велик.

Одлажење становништва из поменутих карских области на прехрану престало је углавном крајем 19 и првих година 20 века. Пошто се климатски и биогеографски чиниоци у тим областима нису нимало изменили, други су узроци који су условили престанак таквих кретања и решили питање снабдевања храном оскудних области. Има их неколико.

Ратови на Балкану 1876—1878 и повлачење нових државних граница, извршено на бергинском конгресу, били су од врло великих последица у животу балканских народа. Нове границе у западном делу полуострва готово су онемогућиле столећна кретања сточара и људи који су ишли на прехрану. Таква кретања лако су се вршила док су Босна и Херцеговина, стара Рашка (Санџак) и знатни делови данашње Црне Горе и Србије били у саставу турске државе. После издвајања Босне и Херцеговине у засебну политичку целину у саставу Аустро-Угарске, преко чијих се граница тешко прелазило, у Босну су престали да долазе сточари из Рашке и Црне Горе. С друге стране, после 1878 много света из Херцеговине преселило се у ослобођене делове Србије и Црне Горе, па је тако одједанпут знатан број становништва отишао и услед тога су се створили повољнији услови за живот оних који су остали у матичним областима. Сличне последице су биле и после ратова 1912 и 1914—1918, када су се многи становници из Херцеговине, Црне

Горе, Далмације и Лике преселили у Војводину, на Косово и у Метохију.

Поред таквог појачаног масовног исељавања, услед којег је проређивано становништво у матичним областима, престанку повременог одлажења на прехрану допринели су још неки чиниоци. Већ осамдесетих година 19 века изграђене су железничке пруге кроз Босну и Херцеговину, које су знатно олакшале снабдевање житом Херцеговине и Далмације. Томе су послужили и нови друмови. Ако већ више није било услова за одлажење на прехрану у крајеве у које се некада ишло у којима се већ умножило и домаће становништво, а оно је био знатно олакшан довоз жита непосредно у угрожене области. Набавка жита олакшана је и тим што се код становништва Херцеговине и Црне Горе појавио новац у већој количини. У самој земљи извођени су разни јавни радови, а свет је лако налазио запослења и у индустрији по ближим областима, те се зарађеним новцем куповало жито које је добављено из удаљенијих области. Многи људи су одлазили и у печалбу, у стране земље, особито у Америку. Одлажење у печалбу утицало је на два начина да престану описана кретања: с једне стране смањивало се бројно стање чељади на храни на дому, а с друге стране они који су одлазили на рад слали су нешто од своје зараде или целу зарату кући, па су они на дому могли да набављају животне потребе и да се прехрањују остајући код својих кућа и не зависећи више у оноликој мери као раније од летине са својих мршавих њива.

Одлажење на прехрану сигурно да није никаква посебна појава која би била карактеристична само за наше земље. Тога је било и вероватно да га има и данас још где у Свету, али је та појава измакла пажњи научника. Могу да наведем само један пример, и то из велике даљине. Руски етнолог Л. Штернберг, описујући гостопримство код сахалинских Гиљака, истиче како се то гостопримство нарочито испољава у тешким временима: у несретној години, када нестане хране за људе и њихове псе, Гиљак креће без оклевања у госте где га прехрањују, често и прилично дуго.¹⁾

Dr Миленко Филиповић

Резюме

ПЕРЕДВИЖЕНИЕ РАДИ ПРОКОРМЛЕНИЯ

Исследование миграций жителей на территории, на которой живут Южные Славяне, организовал и поставил на научную основу И. Цвийич.

¹⁾ Наведено према опширном цитату у делу F. Engels: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* (Zagreb 1946) 164—167.

На основании данных и результатов из тех краев, будет возможно выяснить многие явления в жизни других народов, где такие исследования больше невозможны.

Деятели на этом научном поле установили уже многие значительные явления. Еще и Цвийич говорил о голоде, как о причине обыкновенных метанастазических миграций, а исследователь Герцеговины Э. Дедиер, обратил внимание на временные миграции ради прокорма из Герцеговины в Боснию.

Между тем, переход на прокорм — это явление очень широкого значения, в особенности в карстовых динарских краях, где не только из-за климатических колебаний, но и из-за особенности карста очень часты годы оскудения и голода. Об этих передвижениях есть исторические сведения, начиная со второй половины 15 века и в 16-м, 17-м, и 18-м до 19-го века. Кроме того, некоторые сведения об этом находятся и в объявленных уже материалах о происхождении жителей, а больше всего их собрал сам писатель, в особенности в Боснии.

Передвижение ради прокорма состоит в следующем: когда осенью заметно, что не будет достаточно хлеба, дома остается столько народа, чтобы было достаточно корма для них. Эти люди сторожат дом и имение, а остальные трогаются в нижние, плодородные края, где будут прокармливать своим трудом. При этих миграциях играла большую роль родовая система: они шли главным образом, туда, где имели своих родственников, которые раньше переехали. Весною они возвращались по своим домам. Такие переходы замечались в Черногории, Герцеговине, Далмации и Лике также и в Сев. Албании, а уходили в Метохию, Адриатическое побережье, Боснию, Славонию, Венгрию и Сербию.

Главное значение этих миграций состояло в том, что они были начала и причины постоянных миграций, а периодическое повторение голода обеспечивало континуитет в передвижениях, т. е. формировались миграционные токи.

Передвижение ради прокорма прекратилось в конце 19 и с начала 20-го века. Этому было несколько причин: новые государственные границы, восстановленные в 1878 году, которые прекратили такие миграции; большие передвижения из Герцеговины в освобожденные края Черногории и Сербии (после 1878, 1912, 1914—1918 г.); постройка железных дорог и путей, которые облегчили подвоз зерна в карстовые края; все большие возможности службы на общественных работах и в промышленности и уход на „печалбу“ (заработки), в особенности в Америку. Этим достигнут большой прилив денег и облегчено снабжение.

(Переведено Надеждой Новакович)

М. Филипович

Résumé

LES MIGRATIONS ALIMENTAIRES

L'étude des migrations de population sur le territoire où vivent les Slaves méridionaux, a été entreprise et établie sur une base scientifique par J. Cvijić. En s'appuyant sur les données tirées de l'étude de ces régions, on peut expliquer bien des phénomènes de la vie d'autres peuples où de telles études ne sont déjà plus possibles.

Ceux qui ont travaillé sur ce terrain scientifique ont déjà confirmé nombre de phénomènes caractéristiques. Déjà J. Cvijić avait établi que la famine était la cause la plus fréquente des mouvements métanastasiques; et J. Dedijer, qui a étudié l'Herzégovine, a accordé une grande attention aux déplacements de population d'origine alimentaire d'Herzégovine en Bosnie.

Il est certain que les migrations alimentaires sont un phénomène d'une très grande importance, surtout dans les régions dinariques du Karst, où les années de sécheresse et de famine sont fréquentes, non-seulement par suite des conditions climatiques, mais aussi à cause des particularités du Karst. Ces mouvements de population sont mentionnés dans les documents historiques à partir du 15ème siècle, aux 16ème, 17ème, 18ème et jusqu'au 19ème siècle. En outre, on trouve sur eux quelques détails supplémentaires dans les matériaux déjà mentionnés sur l'origine de la population, matériaux dont la plus grande partie a été recueillie par l'auteur lui-même, principalement en Bosnie.

Les migrations alimentaires consistent en ceci: quand, en automne, on voit qu'il n'y aura pas assez de blé pour passer l'hiver, on laisse à la maison autant de personnes que la récolte pourra en nourrir. Ces personnes gardent la maison et les terres, et les autres partent pour les bas-pays plus fertiles où ils se nourrissent de leur travail. Dans ces déplacements, les liens de famille jouaient un très grand rôle: on allait de préférence là où on avait des parents déjà établis dans le pays. Au printemps, on revenait à son foyer. Des mouvements de ce genre partaient du Monténégro, d'Herzégovine, de Dalmatie, de Lika et de l'Albanie septentrionale pour aboutir dans la Métohija, sur la Rivière adriatique, en Bosnie, en Slavonie, en Hongrie et en Serbie.

Ce qui fait surtout l'importance de ces déplacements, c'est qu'ils ont amorcé une émigration définitive; et les retours périodiques de la famine ont assuré la continuité de cette émigration, c'est-à-dire ont créé un courant d'émigraton.

Les migrations alimentaires ont cessé à la fin du 19ème siècle et au commencement du 20ème. Cela est dû à des causes multiples: les nouvelles frontières de l'Etat, tracées en 1878, qui ont rendu ces déplacements plus difficiles; les grandes migrations d'Herzégovine vers les régions libérées du Monténégro et de la Serbie (après 1878, 1912 et 1914—18); la construction des voies ferrées et des routes, qui a facilité le transport du blé vers les contrées karstiques; les possibilités de plus en plus grandes de s'employer dans les

travaux publics et l'industrie, et d'émigrer pour un temps plus ou moins long, surtout en Amérique, afin d'amasser un petit pécule. Tout cela amène plus de ressources en argent et une amélioration de l'alimentation générale.

(Traduit par Camille Moron)

Milenko Filipović